

КОНФЕСІЙНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОТРЕТ СУЧАСНОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО СВЯЩЕНИКА МУКАЧІВСЬКОЇ СПАРХІЇ

Проблема конфесійної та національної ідентичності греко-католицького духовенства надто складна, щоб у рамках окремо взятого реферату дати відповідь на не прості питання історичного, еклезіального та канонічного характеру. Саме цій проблемі була присвячена нещодавно проведена у Львові (15-19 травня 2002 р.) міжнародна наукова конференція за участю вчених України, Білорусі, Польщі, Угорщини, Румунії, Австрії, Німеччини, Італії та Хорватії.

Початки формування конфесійного і національного "портрету" сучасного греко-католицького священика Мукачівської єпархії відбувалося за складних, часом драматичних, умов трагічного ХХ ст. Зважаючи на сьогодишню етноконфесійну ситуацію, яка склалася в Мукачівській греко-католицькій єпархії, спробуємо визначити ті найбільш присутні в ній чинники, які вплинули на конфесійну і національну ідентичність її духовенства.

Оригінальність та унікальність греко-католицької церкви, на думку львівського дослідника Олега Турія, полягала в тому, "що її священнослужителі й вірні одночасно виступали у двох іпостасях, і залежно від обставин, могли акцентувати на своєму "православному походженні" або не менш переконливо доводити свою "католицьку приналежність". Коли ж йшлося про статус "Руської церкви", а з часом – і "руської народності" в системі державного управління чи суспільних відносин, то греко-католицька ієрархія апелювала до гарантованої владою "вірності всіх католицьких обрядів". Але якщо справа торкалася національно-політичних проблем – то навпаки, робився акцент на особливостях своєї "руської" ("восточної" або часто і "православної") церковної традиції" [1].

Втім, як це не звучатиме парадоксально, але іншої, власне, "греко-католицької" відповіді на питання національної

ідентичності, ніж інтегрувавши себе із західно-християнським світом і латинськими запозиченнями, бути "австрійськими" чи "угорськими" русинами, або ж апелюючи до возвеличення східної традиції і відновлення "первісної чистоти греко-слов'янського обряду", стати рафінованими адептами москвофільства, не було. Традиційна (часто надмірна) лояльність греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії спочатку до цісарського двору й австрійської монархії (до 1867 р.), як і відданість Святостефанській короні після 1867 р., іншого означення національної ідентичності, ніж як бути "австрійськими" чи "угорськими" русинами не давала.

Церковно-обрядова (конфесійна) приналежність русинів Верхньої Угорщини, хоч і відігравала важливе значення у вирішенні "руських" греко-католиків від угорців-латинян, проте аж ніяк не була самодостатньою для перетворення "пастирів душ людських" у політичних лідерів та національних патріотів, тим більше, що відповідь на питання, якому саме "народові" має "служити" священик греко-католицької церкви, була простою й однозначною. Для цього потрібні були докорінні зміни у соціальному статусі та світогляді самого уніатського кліру, щоб воно могло піднятися до осмислення національної ідентичності власного народу та розуміння його органічної єдності з ним на значно ширших, ніж церковно-обрядова спільність, засадах. Закдання місцевої інтелігенції переконати народ мислити національними, а не релігійними категоріями ускладнювалося тим, що досить тривалий час (принаймні до першої світової війни, ба навіть до 1945 р.) сама "еліта" була продуктом виключно клерикального середовища, в якому як тільки себе не виявляв "руський патріотизм", все одно мав конфесійні рудименти.

Вирішальним фактором докорінної зміни суспільної ролі унійної церкви стала освічена політика Габсбургів, яка серед "класичної картини сільського населення з елітою у вигляді священиків" (Андреас Каппелер) [2], по суті витворила новий тип греко-католицького священика, котрий мав "православне обличчя, римо-католицьке громадянство і просвічену австрійську душу" (Іван-Павло Химка) [3]. "Йосифинізм" тісно інтегрував греко-католицьку церкву в державно-політичні

структура, що, у свою чергу, "спокусило" клір і привело до національної заангажованості.

Роль унійної церкви у формуванні власне національної свідомості та розвитку національного руху аж ніяк не впливали із внутрішньої сутності самої церкви як духовної інституції чи з характеру церковної унії, і тим більше не була наслідком її власного осмисленого й цілеспрямованого бажання таку роль відігравати. Приналежність до унії в окремі історичні періоди й за певних обставин, як виявилось, була лише одним із (далеко не головних) чинників, які визначили національну тождність русинів-українців Закарпаття. Інакше кажучи, цитуючи О.Турия, "далеко не всі українці були і є греко-католиками, так само як далеко не всі греко-католики вважали і вважають себе українцями" [4]. Типовим прикладом є конфесійна та, особливо, національна ідентичність греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії у новітню добу.

Укріпити українську національну свідомість серед греко-католицького кліру Мукачівської єпархії у міжвоєнний період чехословацької демократії в цілому так і не вдалося, хоч у даному напрямку було здійснено чимало конкретних заходів. Для прикладу наведемо декілька з них. Так, 10 січня 1928 р. єпископ Петро Гебей заснує "Кружок Духовенства Християнської Народної партії", а саму партію з його благословення очолює о.Августин Волошин [5]. 12 січня 1939 р. в Хусті на пропозицію прем'єра о.А.Волошина апостольським адміністратором Мукачівської єпархії єпископом Діонісієм Няраді було засновано "Товариство українських греко-католицьких священників", яке налічувало всього 30 осіб (!), і це тоді, як після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) на території Карпатської України залишилися 280 із понад 320 парафій [6]. Для утвердження української національної ідентичності серед духовенства єпископи П.Гебей та Д.Няраді сприяли діяльності на Закарпатті галицьких монахів-василіян (С.Решетила, Г.Кінаха, П.Булика та ін.). Принагідно згадати також, що із 32 послів (депутатів) Союзу Карпатської України, вибори до яких відбулися 12 лютого 1939 р., п'ятеро були греко-католицькими священниками (А.Волошин, А.Довбак, Ю.Станинець, К.Феделеш і Г.Мойша) [7].

Посилаючись на угорського академіка Лоранта Тілковскі Йозеф Ботлік зауважує, що Східна Конгрегація у Римі на чолі з кардиналом Євгеном Тіссераном підтримала починання на Закарпатті, пов'язані з ідеєю "Великої України", сподіваючись на "навернення" православних, що мало місце у 20-30-х роках. Мабуть тому й призначено для тих парафій і вірників, які zostалися після віденського арбітражу в кордонах Чехословаччини апостольським адміністратором Мукачівської греко-католицької єпархії крижевицького єпископа-українофіла Д.Няраді. Також з цим, можливо, пов'язані й спроби схилити мукачівського єпископа Олександра Стойку, що після 2 листопада 1938 р. залишився в Ужгороді до демісії [8].

Призначення Д.Няраді впливало, як на нашу думку, із реалізації ідеї "Великої України", яку після мюнхенської змови інтенсивно розробляли в Третньому Райху. Тут не місце говорити про підтримку Апостольським Престолом фашистського режиму в Німеччині (на основі укладеного 20 липня 1933 р. райхс-конкордату) [9], проте конфесійний чинник в матеріалізації цієї ідеї на Закарпатті напередодні другої світової війни був не останнім. На доручення радника Міністерства закордонних справ Третнього Райху Альтенбурга з цього приводу були викладені "Зауваження" Карла Льоша та "Доповідна записка про сприяння культурно-політичній роботі на території Карпато-України з урахуванням можливої німецької участі..." Ганса Коха (останнього, від 10 листопада 1938 р.), що детально проаналізовано сучасним дослідником з Мюнхену Дмитром Зелком.

Так, на думку К.Льоша (про особу якого наразі нам нічого не відомо), німецький уряд повинен сприяти "ідеї української держави", бо СРСР, Польща і Румунія завжди сходяться на тому, "щоб не було створено української держави". В цьому випадку Закарпаття нагадує "польську проблему" XIX ст., а тому "Карпато-Україна" і є не припустима для цих країн. Однак, виховувати закарпатських русинів у дусі "української месіанської ідеї" К.Льош пропонував таким чином, що "чим воно (буде) примітивнішим, тим краще. Слід виховувати невибагливих і вольових чоловіків з одноплановою примітивною ідеологією" [10].

Більш чіткіше щодо "карпато-українського питання" висловився директор Інституту Східної Європи у Бреслау (Вроцлав), німецький протестант з підавстрійської Галичини, що виріс між українцями і здобув вищу богословську освіту у Відні, знавець Східних Церков та історії Закарпаття Ганс Кох. На його думку, 70 % населення Закарпаття можна вважати українцями. Враховуючи, що більшість мешканців Карпат були несвідомими щодо своєї національної ідентичності, він зробив висновок, що першою "культурно-політичною метою" німецького уряду повинно бути "...обережне об'єднання досі ще слабо пов'язаних етнічних гілок у єдине свідоме українське ціле". Носієм цієї "української культури" Г.Кох вважав духовенство (зрозуміло не православне, а греко-католицьке - авт.) [11].

Однак, наприкінці листопада 1938 р. дискусії про "Карпато-Україну як німецьку ідею П'ємонту Великої України" вщухли. Наскільки фашистська Німеччина була причетна до формування української національної свідомості серед населення Закарпаття свідчить і той факт, що після виборів до Союму Карпатської України, абсолютну перемогу на яких здобула єдина легально діюча партія - Українське Національне Об'єднання (21 січня 1939 р. діяльність усіх партій, крім УНО, було заборонено чехословацьким урядом), Ольдофреді і Кармазін доповідали у Берлін, що за кілька місяців 1938-1939 рр. відбулося швидке утвердження національної свідомості карпато-українців, а ініційована німцями ідея Карпатської України як П'ємонту швидко розвинулася в ідею Великої України (!) [12].

У всякому разі насадити українську національну ідентичність серед греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії ні німецьким політтехнологам, ні відрядженому до Хуста єпископу-українофілу Д.Няраді та українському уряду о.А.Волошина так і не вдалося. Передчасний висновок Івана Лисяка-Рудницького про те, що "з проголошенням автономної Карпатської України було покладено кінець пошуків національної ідентичності" [13] серед населення Закарпаття, спростовує своїм суворим вирокom духовенству редактор "Нової свободи" (1938-1939 рр.) Василь

Гренджа-Донський: "Для нашого народу є просто національною катастрофою, що серед попівства (йдеться про греко-католицьких священників - авт.) так багато мадяронів, просто сказати мадярів, ...ви стрічаєте "українського" попа, що по-українськи говорить дуже нужденно. Ще старосло'янщину якось з бідою викував, але вдома говорить виключно по-мадярськи... 80 % наших попів потрібно б вішати..., наше попівство - це вічний боляк" [14].

Друге угорське панування на Закарпатті (1939-1944 рр.) лише поглибило утвердження серед греко-католицького кліру "угро-руської" національної ідентичності, яку в 30-х роках пронагувала заснована єпископом О.Стойкою газета "Неділя" та "Культурний дім русинів греко-католиків". Ідею в "домашньому" дусі розвивати "руську культуру" інспірує угорський уряд, а для її впровадження 1941 р. з ініціативи єпископа О.Стойки і каноніка Олександра Ільницького в Ужгороді засновано "Подкарпатське Общество Наук", основне завдання якого полягало у "вигворенню самостійної народної свідомості русиньов, их національної самодіяльності и их родного языка отвертою и простою дорогою безь политичных и культурных целей". Видання ПОН були рекомендовані єпископом духовенству [15]. Але "угро-руський патріотизм", за слушним зауваженням Павла-Роберта Магочія, "кінець кінцем почав обертатися на колабораціонізм" [16] окремих церковних діячів, що згодом було використано комуністичним режимом проти самої греко-католицької церкви.

Криза конфесійної та національної ідентичності греко-католицького духовенства настала після 1944 р. Очоливши у вересні 1944 р. Мукачівську греко-католицьку єпархію, єпископ Теодор Ромжа "ніколи не був заангажований до політики і українського руху, хоч був добрим місцевим патріотом. Український рух для молодого кандидата був справою політичною, як і русофільський, а до політики Т.Ромжа не втручався", - лише з цього приводу Василь Маркусь [17]. За спогадами оо. Петрашевича та Іштвана Піріді, які в 40-х роках вчилися в Ужгородській богословській семінарії, Т.Ромжа "був справедливим і в плані "національної" належності. Він не робив різниці між клериком-русином, українцем, руським, угорцем.

Для нього кожний богослов був майбутнім апостолом і духовним отцем". "Він до захопленості любив свій руський народ, захоплював клериків-русинів, щоб працювали для піднесення свого народу." Він "хотів виховати підготовлених і інтелектуально, і духовно священиків незалежно від їхньої національної належності. Саме через це він хотів викоренити з душ вузький місцевий патріотизм, відокремлювання від національною належністю, дискримінацію" [18].

Промовистим у плані національно-політичної позиції є єпископа Т.Ромжі і такий факт. В останньому із збережених листів владика до ректора "Русікуму" в Римі від 19 травня 1941 р. видно, що майбутній єпископ "добре співпрацює" з ректором Ужгородської богословської семінарії д-ром Людовиком Мінею й префектом цієї семінарії д-ром Степаном Качуром. Але тут таки про о.Юлія Марину пише, що він "грає роль на шкоду Церкві" [19]. Як відомо, Ю.Марина був заангажований в угорську політику на Закарпатті, а о. проф. Л.Міня, так само як і о. канонік Олександр Хіра, були "свідомими українцями", щоправда кандидатури яких на мукачівського єпископа після смерті єпископа О.Стойки ні Булашецт, ні Апостольська Столиця не схвалили.

Весь розвиток подій на Закарпатті упродовж осені 1944 – зими 1946 рр. пройшов, як відомо, під знаком акцій за "возз'єднання" краю з УРСР. Цій меті була підпорядкована і церковна політика місцевих органів влади – Народних комітетів та Народної Ради Закарпатської України, уповноваженим якої у справах культу був москвофіл Петро Лінтур, і які функціонували під керівництвом політвідділу 4-го Українського фронту. На сьогодні маємо добротні компілятивні дослідження з цієї проблеми (Василя Маркуся, Миколи Макари, Михайла Болдикара, Омеляна Довганича, Олексія Ханги, Валентини Мар'їної і багатьох ін.). Проте в жодному з них не акцентовано увагу на питанні національної ідентичності греко-католицького кліру в процесі матеріалізації акцій за "возз'єднання" краю з УРСР та ліквідації, у зв'язку з цим, як перешкоди на шляху досягнення "віковичної" мети – "церкван мовчання".

Розуміючи фактичну неможливість визначити національну ідентичність кожного греко-католицького

священника, як і будь-якої людини взагалі колись і зараз, наголосимо, що до "возз'єднання" Закарпаття з Радянською Україною 29 червня 1945 р. (суто державно-політичного міжнародного договору, а не факту національного самовизначення) більшість населення краю, як і уніатського кліру, не мала української свідомості, а входження Закарпаття до України не може інтерпретуватися як моментальна поява її у вірників та греко-католицького духовенства.

Висунута П.-Р.Магочієм теза про те, що "Греко-католицька церква та її семінарія в Ужгороді залишалися останнім бастионом русинської орієнтації" [20], в цілому витримує критику. Так само можна погодитись із думкою вченого стосовно того, що для побудови нового радянського суспільства на Закарпатті та інтеграції місцевого населення в ширшу українську національну спільноту, уряду необхідно було підірвати кілька вирішальних підвалин традиційного життя краю, а саме – любов селянства до своєї землі та основи цих традицій – греко-католицьку церкву [21].

На відміну від православних священиків, очолюване з вересня 1944 р. єпископом Т.Ромжею греко-католицьке духовенство, у ставленні до ідеї "возз'єднання" в кращому випадку займало стриману, нейтральну позицію, в гіршому, зрозуміло для себе і своєї Церкви – опозиційно-неприхильну. "Ідейний" опонент сьогодні П.-Р.Магочія Василь Маркусь сорок років тому (мабуть у одній із перших своїх робіт) з цього приводу писав: "Закарпатське греко-католицьке духовенство на 100 % було неприхильно наставлене до ідеї приєднання Закарпаття до УРСР, незважаючи на те, чи воно було української чи угрофільської орієнтації. Священство у своїй більшості прагнуло перебрання легальної влади на Закарпатті чехословацькими урядовими чинниками" [22].

Не прийняття ідеї "возз'єднання" Закарпаття з УРСР звісно не означало відсутності серед уніатського кліру національно "ідентифікованих" українців. Водночас, відсутність у переважної більшості греко-католицьких священиків саме української національної ідентичності (про що так категорично писав ще 1939 р. В.Гренджа-Донський) і засудження ними комуністичної та атеїстичної ідеології (починаючи з 1920-років,

що свідчило про збереження іншої – конфесійної ідентичності), якраз і стали, на наш погляд, головною причиною негативного ставлення кліру унійної церкви до ідеї “возз’єднання”.

На підтвердження, хоч і не аксіоматичного висновку В.Маркуся, наведемо бодай два приклади. Після того як виступ єпископа Т.Ромжі на урочистому святкуванні з нагоди 27-ї річниці Жовтневої революції 6 листопада 1944 р., що проходило в ужгородському кінотеатрі ім. Ракоці, було сфальсифіковано в місцевій (“Закарпатська Правда”) та московській (“Известия”) пресі (мовляв владика просив генераліссімуса Й.Сталіна приєднати Закарпаття до Радянської України, оскільки у підписаній ним та іншими петиції від “громадян міста Ужгорода” до “вождя” йшлося, що “нашою віковичною мрією було і є – жити єдиною і дружною сім’єю з українським народом”), владика виступив із спростуванням у тому ж кінотеатрі (за спогадами Юрія Сабова і Йосифа Добри) та із амвону Кафедрального собору під час різдвяної архієпископської Літургії [23].

Інший приклад ставлення греко-католицького духовенства до ідеї “возз’єднання” Закарпаття з Радянською Україною датуються уже після радянсько-чехословацького договору про включення краю до складу УРСР, а саме – 10 липня 1945 р. У доповіді “Боротьба народу Закарпатської України за возз’єднання з Радянською Україною” начальник політуправління 4-го Українського фронту генерал-лейтенант М.П.Пронін недвозначно констатував, що багато служителів греко-католицької церкви у справі підписання “Маніфесту” дотримувалися т.зв. “нейтралітету”, а частина прямо відмовлялася підписувати його. Такий вплив уніатської церкви поширювався і на молодь. “Нейтралітет” греко-католицьких священників насправді означав пасивний, а часом і активний опір народному руху за возз’єднання і саботування нових органів влади [24]. Наслідки такої позиції греко-католицького духовенства відомі: зберігши свою конфесійну і національну ідентичність уніатська церква була ліквідована на протязі 1945-1949 рр. саме як “антинародна” і “антирадянська”, тобто як така, у адентів якої відсутнім була українська свідомість (!).

Криза конфесійної і національної ідентичності греко-католицького духовенства настала після 1944 р. Згідно доповідної записки секретаря єпископа Т.Ромжі о. Олександра Пунька (Рим, 1949 р.), вперше введеної до наукового обігу 1962 р. В.Маркусем [25], станом на 1 червня 1944 та 1 червня 1947 р. ситуація в Мукачівській греко-католицькій єпархії виглядала наступним чином:

- всього населення на території єпархії – 851 889 і 647 000
- з них – греко-католиків – 461 555 і 375 000
- православних – 108 907 і 105 000
- юдеїв – 112 653 і 10 000
- римо-католиків – 81 421 і 75 000
- протестантів – 77 833 і 72 000
- інших – 9 529 і 10 000

Обслуговували греко-католицьку церкву у ці роки відповідно 354 і 269 священнослужителів, 85 і 50 ченців і черниць [26]. Станом же на 1 січня 1949 р. діючими священниками греко-католицької церкви залишилися 270 духовних осіб. Заарештованими до і після 1949 р. були 124 священники (40,66%), з яких померли 28. З 270 священників у 1949 і пізніших роках було заарештовано 92 (34,07%), позбавлено права служіння 49 (18,15%), помер – 1 (0,37%), возз’єдналися з РПЦ 128 (47,41%) [27].

З усіх священників, висвячених на протязі 1943-1947 рр. гайдудорозьким греко-католицьким єпископом Миколою Дудашом і мукачівським Т.Ромжею, налічувались лише 49-ро [28]. Станом на 31 липня 1947 р., за даними о. Миколи Муранія, Ужгородська духовна семінарія нараховувала 39 богословів. Народжені у 1920-х роках молоді клірики за національністю були: 31 українцями, 5 росіянами, 2 словаками і 1 румуном. 8-ро походили із родин священників, а про 13 взагалі не зазначено соціального стану [29].

Із репресованих греко-католицьких священників у 1945-1950-х роках до відродження релігійного життя легалізованої 1989 р. греко-католицької церкви на Закарпатті дожили всього 20 чоловік. З них у 1990-х роках померли 12-ро. До РПЦ у 1949-1950 рр. перейшло 132 колишніх уніатських священників, з яких

не втратили своєї конфесійної ідентичності і в різний час на протязі 1956-1991 рр. повернулися до греко-католицької церкви – 42 (з них у 1989-1991 рр. лише 8), не дожили до легалізації греко-католицької церкви – 47, виїхали до ЧСР – 2, на пенсії – 10, позбавлені права священнослужіння (суспендовані) – 2, зреклися священства – 2, померли у 1990-х роках – 8, остаточно залишилися у православ'ї і не дожили до 1989 р. – 42, залишилися у православ'ї і дожили до 1989 р. – 30 [30]. У зв'язку з цим, не можемо не погодитись із твердженням історика Богдана Боцюрківа, що: “Атеїстичний режим відверто застосовував силу для нав'язування греко-католикам Російської Православної Церкви (РПЦ). Тим самим він позбавив її легітимності в очах віруючих та зробив ще більш залежною від державного захисту перед нелегальною Українською Греко-Католицькою Церквою” [31].

Активною релігійною діяльністю у підпіллі, за підрахунками оо. Стефана і Даниїла Бендасів, займалися і в репресованих священників 42 і одна черниця. Крім них, на Закарпатті в цей час проживали ще 40 священників, про яких, правда, відсутні відомості займалися вони підпільною релігійною діяльністю чи ні [32]. Водночас завідувачий відділом пропаганди й агітації Закарпатського обкому партії В. Керечанин у доповідній записці від 23 березня 1973 р. відзначав, що в області проживає близько 100 греко-католицьких священників і ченців, понад 20 з яких підпільно підтримують зв'язки з вірниками [33].

Цілком ймовірно, що інформація партійного функціонера була дещо перебільшеною. За даними фонду Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Закарпатській області станом на 1979 р. в краї налічувалося 65 уніатських священників, 1981 р. – 52, а 1985 р. – 47 [34]. Крім того, у 1982 р. в області нараховувалося 20 уніатських ченців і черниць [35]. Найбільше уніатських священників 1979 р. проживало в Ужгороді – 19, Мукачеві – 17, Берегівському – 9, Виноградівському – 6, Ужгородському – 4, Іршавському – 4, Хустському і Рахівському – по двоє, Мукачівському і Тячівському районах – по одному [36].

Підпільна діяльність греко-католицьких священників координувалася Апостольською Столицею з Риму, яка призначила апостольським адміністратором Мукачівської єпархії Миколу Муранія, а після його смерті (12 січня 1979 р.) – Івана Семедія [37]. Активною підпільною діяльністю відзначився Іван Маргітич у с. Боржавське на Виноградівщині [38]. Підготовку молодшого покоління священників проводили М. Мурані та особливо Елемір Ортутай. У 70-80-х роках на своїй квартирі в Ужгороді з дозволу апостольського вікарія І. Семедія Е. Ортутай відкрив підпільну “домашню” семінарію, вихованцями якої сьогодні вважають себе понад два десятки священників. “Першим випускником” її був Іван Сливка, якого з дозволу єпископа І. Семедія 3 січня 1980 р. висвятив івано-франківський єпископ Павло Василик [39]. 13 березня 1983 р. єпископ О. Хіра таємно висвятив на єпископа Йосипа Головача [40].

В середині “Церкви мовчання” існували конфесійні та національні розбіжності. Найгостріше стояло давнє спірне питання обрядової орієнтації Церкви. Як і колись, воно ділило Церкву на “восточників”, “обрядовців”, обрядових “пуристів”, з одного боку та “западників”, обрядових консерваторів, “римщуків”, з іншого. Якщо перших представляли оо. редемптористи та студити і здебільшого одружені священники, то других репрезентували оо. василіяни та неодружені священники – “целібси” [41]. Але на жаль дане питання залишається абсолютно не дослідженим.

Не менш гостро стояло питання про канонічність і юридичний статус Мукачівської єпархії. Як відомо з 1771 по 1937 рр. Мукачівська греко-католицька єпархія перебувала в канонічному зв'язку з латинськими дієцезіями, і так само як і вони, підчинялася юрисдикції угорського примаса. Але 2 вересня 1937 р. буллою “Ad Ecclesiastici Regiminis” папа римський Пій XI звільнив Мукачівську і Пряшівську уніатські єпархії від юрисдикції естергомського архієпископа та угорського примаса і підпорядкував безпосередньо владі Апостольського Престолу [42]. Незважаючи на фактичне входження Мукачівської греко-католицької єпархії до складу

Угорщини (1939-1944 рр.), юридично статус єпископства у післявоєнний час не змінювався.

Наприкінці 80-х років відроджується греко-католицька конфесійна ідентичність [43]. За офіційними даними станом на 1 січня 1989 р. у західному регіоні України проживало близько 650 уніатських священників, ченців і черниць. Прояви уніатства мали місце у 164 населених пунктах Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей. Місцеві органи влади доповідали, що у Закарпатській області під впливом уніатів знаходиться близько 20 тисяч віруючих [44].

З 1988 р. місцева партійно-державна документація під грифом "таємно" ретельно фіксує активізацію діяльності прихильників уніатства в області і заходи по її нейтралізації [45]. Партійну владу непокоїла діяльність в області 51 уніатського священника та 20 ченців і черниць у більш ніж 30-ти населених пунктах серед 25-30 тисяч віруючих. В партійних документах вказувалося, якщо уніатські священники і говорять, що не мають нічого спільного із національними настроями, то це лише вказує на "спробу приховати антинародну націоналістичну сутність уніатства" [46]. Для боротьби з уніатством в середині 1989 р. із числа партійних і радянських ідеологічних активістів (понад 450 осіб), було створено спеціальну групу (серед них чимало викладачів Ужгородського університету) [47]. Футурологічні прогнози компартійних функціонерів зводились до того, що за умов легалізації Греко-католицької церкви до уніатства повернуться близько 30-35 % вірників РПЦ та 15-20 % – Римо-католицької церкви [48].

Тим часом апарат Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Закарпатській області у своїх даних станом на січень 1988 р. чітко фіксував, де і з чікими іменами пов'язується відродження уніатства в краї. Найчастіше серед населених пунктів згадуються села Великі Ком'яти, Широке, Боржавське, Виноградівського району (під керівництвом І. Маргітича та І. Романа), Білки, Імстичево, Ільниця, Бронька, Заріччя, Негрові Іршавського району (на чолі з П.Медвецьким, П.Мадяром, М.Васьком). Невеличка група "покутників" (17 родин – 37 осіб) діяла в Голубиному, Неліпні,

Сасівці, Павлові, Тибаві та Сваляві Свалявського району. В селіх Руські Комарівці, Невидьке, Великі Лазі і Середнє Ужгородського району в церквах існували залишки уніатської "атрибутики і символіки". На Ужгородщині проживали уніатські священники М.Ладжун та І.Уйгелі (в с.Середнє) і Н.Головач в с.Оноківці. В самому ж обласному центрі активною місіонерською діяльністю займалися такі С.Гафич, А.Роман, В.Ортугай, Ю.Федака, С.Федор, І.Семедій [49].

Після легалізації релігійної діяльності громад греко-католицької церкви (постановою Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР від 13 грудня 1989 р. за підписом В.Івашковича) питання канонічного статусу Мукачівської єпархії актуалізувалося. Пройшовши тернистий шлях відродження своїх релігійних структур греко-католицька церква станом на 1 січня 2002 р. посідає друге місце серед конфесій краю за кількістю віруючих. Крім 305 громад і 113 культових споруд до структур ГКЦ входять 8 монастирів (43 ченці і черниці). Громади "Церкви мовчання" обслуговують 169 священників. Підготовка кадрів в основному здійснюється в Ужгородській греко-католицькій богословській академії ім. Т.Ромжі, де навчається зараз 37 студентів [50].

Вірниками ГКЦ переважно є українці. Проте в області на 1997 р. зареєстровані 32 угорські громади, які утворюють окремий національний деканат Мукачівської греко-католицької єпархії. Тут богослужіння проводиться за східним обрядом, але релігійних свят дотримуються за григоріанським календарем. Найбільше таких громад в Берегівському, Виноградівському і Ужгородському районах. Вони мають свої храми або ж використовують їх спільно з римо-католиками. Крім того, в області діють чотири румунські громади ГКЦ у сс.Діброва і Солотвино Тячівського району та сс.Середнє Водяне і Біла Церква Рахівського району [51].

Останнім часом найбільш значний ріст кількості заангажованих релігійних adeptів спостерігається серед вірників, які відносяться до греко-католиків – 37,19 %, тоді як до православних – 38,84 %, римо-католиків – 13,22 %. Якщо ще років п'ять тому чисельність православних перевищувала кількість греко-католиків близько у два рази, то зараз adeptи

двох домінуючих конфесій у своїй кількості майже вирівнялися. Очевидно така тенденція має конкретний етнічний адрес. За даними соціологічного опитування, на питання "до якої релігійної конфесії Ви себе відносите?" (у %), симпатиками греко-католицької церкви стали: 41,25 % українців, 57,14 % русинів, 30,77 % угорців, 50 % словаків, 16,67 % росіян (всього в середньому 37,19 %), тоді як православної церкви: 47,50 % українців, 28,57 % русинів, 50 % росіян, 33,33 % словаків (всього в середньому 38,84 %). Як бачимо питома вага греко-католиків максимально висока серед русинів (57,14 %) і словаків (50 %), і навпаки, менша серед представників титульної нації – українців (41,25 %), і ще менша серед представників другого за кількістю етносу Закарпаття – угорців (30,77 %) [52].

Як уже зазначалося після легалізації уніатської церкви у 1989 р. як серед кліру, так і серед далеких від конфесійної заангажованості громадсько-політичних сил виникло питання про юридичний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Так, у 1990 р. серед греко-католиків Закарпаття з ініціативи національно-демократичних об'єднань краю ("Просвіти", Товариства української мови ім. Т.Шевченка, обласних осередків Народного Руху України, Української Республіканської Партії, Організації Українських Націоналістів та ін.), на чолі з помічним єпископом Іваном Маргітичем розпочалися змагання за підпорядкування Мукачівської єпархії Львівській архієпархії (митрополії) Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Та на цей раз процес виявився неадекватним, у зв'язку з реанімацією політичного русинства.

В історичній ретроспективі спроби прилучити Мукачівську дієцезію до Галицької митрополії (1807, 1843, 1888 рр.), так само як і одержати церковну автономію під архієрейською владою угорського примаса (1871 р.) чи утворити самостійну митрополію (у добу єпископів Андрія Бачинського та Олександра Стойки) успіху не мали [53]. Під тиском патріотично заангажованих політичних сил ординарному єпископу Івану Семеді нічого не залишалось як звернутися з проханням за відповіддю до Апостольської Столиці.

Так, у листі до папи римського Івана Павла II від 1 липня 1990 р. мукачівський владика просить, "щоб наша церква не

Закарпатті була також у майбутньому греко-католицькою церквою русинів, і щоб вона була призначена церквою sui iuris (церквою свого права – авт.), прямо підпорядкованою Святій Столиці. Ми готові співпрацювати з єпископами і священиками української ієрархії, і ми хотіли б створити з ними спільну єпископську конференцію. Але ми хочемо за всяку ціну зберегти нашу своєрідність і церковну ідентичність" [54].

Серед духовенства Мукачівської єпархії починаючи з доби "національного відродження" XIX ст. відповідь на питання національної ідентичності ніколи не була однозначною. І як це не звучатиме парадоксально, але чим глибше утверджувалася серед уніатського кліру українська національна свідомість, тим виразніше виявляла себе галичфобія окремих представників місцевої "Церкви мовчання". Розкол на ґрунті національної ідентичності серед духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії не став на себе довго чекати. Це проявилось уже в лютому 1991 р., коли в Римі відбувся Надзвичайний Синод греко-католицьких єпископів візантійського обряду з Радянської України, на якому з трьох мукачівських єпископів був присутнім лише І.Маргітич [55].

Схвильована такою ситуацією в Мукачівській єпархії Апостольська Столиця відрядила на Закарпаття у жовтні 1992 р. представника Ватикану у Москві Франческо Коласуоно. Після ряду зустрічей з керівництвом Мукачівської греко-католицької єпархії – єпископами І.Семедієм, І.Маргітичем та Й.Головачем, священиками і громадами вірників, а також главою УГКЦ, кардиналом Мирославом-Іваном Любачівським та інших єпископів на зборах у Львові 27 жовтня, Ф.Коласуоно відіслав до Риму вичерпний звіт про стан справ у Мукачівській єпархії. 25 листопада 1992 р. за участю апостольського нунція в Україні архієпископа Антоніо Франко звіт було обговорено на засіданні Конгрегації для Східних Церков.

Після того як префект Конгрегації кардинал Акіле Сілвестріні поінформував папу про справи Мукачівської єпархії, Апостольський Престол постановив: виходячи з того, що дана єпархія виявляється розділеною конфесійно і національно, оскільки частина священиків і вірників на чолі з помічним єпископом І.Маргітичем висловлюють сильне бажання, щоб

Святий Престол підпорядкував Мукачівську єпархію Львівській архієпархії, а інша частина під проводом ординарного єпископа І.Семедія та помічного єпископа Й.Головача бажають, щоб Апостольська Столиця остаточно проголосила Мукачівську єпархію "церквою свого права", і що ці протилежні тенденції викликані не завжди і не тільки церковно-релігійними аргументами, хоч і посилюються обидві сторони при цьому на юридичні норми з історії єпархії, у листі до А.Франко від 8 січня 1993 р. було інформовано, що Апостольський Престол не прийняв остаточного рішення, а тому вирішив поки що зберегти "status quo" Мукачівської греко-католицької єпархії. Інакше кажучи, з юридичної точки зору дана єпархія не підпорядкована ні Львівській архієпархії, ні якійсь іншій митрополії за межами України, а тільки юрисдикції Апостольського Престолу [56].

З врахуванням традицій та національно-етнічних відмінностей для кращого забезпечення релігійно-духовних потреб вірників помічними єпископами І.Семедія було призначено єпископа І.Маргітича – синкелом для вірників української ідентичності, а Й.Головача – синкелом для вірників, які не мають чи не визнають української ідентичності. 29 березня 1993 р. рішення Апостольського Престолу підписали в Ужгороді всі троє єпископів та апостольський нунцій в Україні [57]. Відповідаючи на питання, чому Апостольська Столиця вирішила залишити Мукачівську єпархію під власною юрисдикцією, а не змінити її статусу, вважаємо, що вона міститься в тих історичних особливостях формування конфесійної та національної ідентичності її духовенства і вірників, про які йшлося вище.

Призначення помічним єпископом у березні 2001 р. Ю.Джуджара), відомого своєю українською орієнтацією (замість покійного єпископа Й.Головача), очевидно змінить розклад сил у протистоянні національно протилежних таборів. До того ж беатифікація у червні 2001 р. єпископа-мученика Теодора Ромжі, сподіваємось, підніме авторитет Мукачівської греко-католицької єпархії, а національні розбіжності серед кліру трансформуватимуть у латентну стадію.

Підсумовуючи зауважимо, що роль уніатської церкви у формуванні національної ідентичності духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії не тільки і не стільки залежала від конфесійної належності її душпастирів. Значно важливішим фактором при визначенні національної ідентичності "лідерів у рясах" виявилось ставлення різних державно-політичних режимів до "Церкви мовчання" і, навпаки, глибока національно-політична заангажованість кліру. Московфільська, як і згодом українська відповідь на питання національної ідентичності уніатського кліру були одними "із", причому, далеко не домінуючих стереотипів. Можливо висновок П.-Р.Магочія про те, "що оригінальність та унікальність греко-католицької церкви на Закарпатті полягала в тому, що її духовенство в залежності від конкретно-історичних обставин зміло "приспособуватись не асимілювавшись" [58], і не витримав критики часом у ХХ ст., проте вартий уваги і подальших наукових розробок. Існування самостійної Мукачівської греко-католицької єпархії з 1771 р. дало можливість зберегти не лише конфесійну, але й національну самобутність її духовенства. Церковно-обрядова (конфесійна) ідентичність та юридичний статус сучасної Мукачівської греко-католицької єпархії загалом визначає національну свідомість її духовенства.

1. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // Людина і світ. 2001. № 3. С.24.
2. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 1. К.: Наук. думка, 1992. С. 111.
3. Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772-1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число 1. Львів, 1993. С. 77-78.
4. Турій О. Назв. праця. С.22.
5. Пастирський лист єп. П.Гебея "Про священство" // Душпастир. Ужгород, 1928. С.45-46, 61-73; о.Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття: У 2-х томах. Рим-Львів, 1997. Т.1. С.126-129.
6. Botlik J. Hármas kereszt alatt: Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári püspöktől napjainkig (1646-1997). Budapest, 1997. 252-253. Old.

7. Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці. Хуст, 1939. 10 березня. С.40; Росоха С. Союз Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійності). Львів, 1991. С.63-64. Дет. про це див.: Феніч В. Церковна політика автономного уряду о.Августина Волошина і Угорщини та національно-політична заангажованість закарпатського духовенства (жовтень 1938 – березень 1939 рр.) // Carpatica-Карпатика. Випуск 18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасне. Ужгород: Два кольори, 2002. С.158-195.
8. Batlík J. Op. cit. 148. Old.
9. Про це див.: Бровко Л.Н. Церковь и "Третий рейх" // Новая и новейшая история. 1991. № 4. С.44-62.
10. Цит. за: Зленко Д. Українське питання у 1938-1939 роках і Третій Райх // Записки НТШ. Т.СХХVIII. Праці Історично-філософської секції. Львів, 1994. С.250-251.
11. Там само. С.251-253.
12. Там само. С.286. Див. також: Богів О. Релігійний фактор на Закарпатті у період міжнародної кризи 1938-1939 років // Carpatica-Карпатика. Випуск 20. Релігія і Церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2002. С.55-60.
13. Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х томах / Пер. з англ. К.: Основи, 1994. Т.1. С.468-469.
14. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. Ужгород: Закарпаття, 2002. С.87.
15. Див.: Пекар М. Роль "Підкарпатського Общества Наук" у формуванні ідеології "утро-русизму" та розвитку науки і культури (1941-1944 рр.) // Молодь-Україні: Наукові записки молодих вчених УжДУ. Т.2. Ужгород, 1994. С.61-66; Капраль М. Подкарпатское Общество Наук. Публикації: 1941-1944 /Спередслово и редакція Г.Удварі. Ужгород: Полі Принт, 2002. С.4-161.
16. Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) /Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Полічка "Карпатського краю", 1994. С.110. Дет. про це див.: Феніч В. Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького і православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944 рр.) // Carpatica-Карпатика. Випуск 20. С.61-103.
17. Маркусь В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945-50 рр. / відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З.Кузеля // Записки НТШ. Т.СІХІХ. Париж, 1962. С.6.

18. Цит. за: о.Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. С.66.
19. Повністю див. див.: о.Пушкаш Л. Назв. праця. С.58.
20. Магочій П.-Р. Назв. праця. С.160.
21. Там само. С.159.
22. Маркусь В. Назв. праця. С.8.
23. Pekar A. Our Martyred Bishop Romzha. Pittsburg, 1977. –P.21-23; о.Пушкаш Л. Назв. праця. С.84-86; Маркусь В. Назв. праця. С.7-8.
24. Донганіч О. Питання возз'єднання у доповіді політуправління 4-го Українського фронту Головному політичному управлінню Червоної армії // 1945 рік. Закарпатська Україна. Ужгород, 1995. С.50, 53, 55.
25. Маркусь В. Назв. праця. С.6.
26. о.Пушкаш Л. Назв. праця. С.198.
27. Бендас С.М., Бендас Д.С. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород: Закарпаття, 1999. С.386-396.
28. Там само. С.383-385.
29. Бендас С.М., Бендас Д.С. Назв. праця. С.403-404.
30. Там само. С.397-402.
31. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число 1. Львів, 1993. С.113.
32. Бендас С.М., Бендас Д.С. Назв. праця. С.9-282. Див. також: Мителешко Ю. Релігійне дисидентство на Закарпатті 60-х – початку 80-х років ХХ століття // Carpatica-Карпатика. Випуск 20. С.130-141. Карпатська Україна. 1992. 5 березня.
34. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Ф.1490, Оп.3, Спр.70, Арк.5; Оп.4, Спр.98, Арк.5-7; Спр.122, Арк.64.
35. Там само. Оп.3, Спр.83, Арк.4.
36. Там само. Спр.70, Арк.5.
37. Боцюрків Б. Назв. праця. С.120, 127, 145; Бендас С.М., Бендас Д.С. Назв. праця. С.160-161.
38. ДАЗО. Ф.1490, Оп.4, Спр.112, Арк. 4-12.
39. Бендас С.М., Бендас Д.С. Назв. праця. С.171.
40. Там само. С.265.
41. Боцюрків Б. Назв. праця. С.131-133.
42. Дет. про це див.: о. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т.1. С.123.
43. Дет. про це див.: Єленський В. Релігія і "перебудова" // Людина і світ. 2000. № 11-12; Бойко О. Боротьба за реабілітацію УГКЦ у добу перебудови // Нова політика. 2002. № 1; № 2; Зан М. Етноконфесійний

- ренесанс на Закарпатті (до питання про реабілітацію греко-католицизму) // *Сакратиса-Карпатика*. Випуск 20. С.151-160.
44. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ), Ф.1, Оп.32, Спр.2556: Довідка "Про релігійну ситуацію у республіці" від 1 січня 1989 р., Арк.12; Литвин В. Україна: політика, політики, власть. К., 1997. С.154.
45. ДАЗО. Ф.1: Закарпатський обком Компартиї України, Оп.33, Спр.48, Арк.20-24.
46. Там само. Арк.21.
47. Там само. Арк.25.
48. Там само. Арк.61.
49. Данные о религиозной ситуации в области на январь 1988 г. Ужгород, 1988. С.2-3, 9, 15, 26, 31-32, 38, 40.
50. Поточний архів відділу у справах релігій Закарпатської облдержадміністрації. Справа: Дані про кількість релігійних організацій, що діють у Закарпатській області станом на 1 січня 2002 р.
51. Відомчий архів Закарпатської облдержадміністрації. Ф.195: Закарпатська обласна рада народних депутатів, Оп.23, Спр. Канцелярія. Том VI. Довідки і звіти про роботу обласних організацій. 1 серпня 1997 – 18 вересня 1997, Арк.85, 89; Йовжій С.С. Релігійна ситуація в закарпатському поліетнічному середовищі // *Міжконфесійні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення* / Під заг. ред. П.В.Токаря. Ужгород, 2001. С.218; Бабинець І. Релігійне життя угорської національної меншини на Закарпатті за роки незалежності України (1991-2001 рр.) *Сакратиса-Карпатика*. Випуск 20. С.168-176.
52. Боднар В., Пелин А. Составляющие фактора культурно-клерикальной интеграции в Закарпатье на современном этапе // *Сакратиса-Карпатика*. Випуск 20. Релігія і Церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2002. С.160-168.
53. Оскільки дане питання не є спеціальним предметом нашої розвідки, то детально про усе це див. у дослідженнях оо. Атанасія Пекаря та Олександра Барана.
54. Лист еп. Семедія до Папи Римського /Публ. О.Мишанича // Інформаційний листок КОЗІ. Чикаго, 2001. Чис.55. Р.ХІІ. липень-грудень. С.9.
55. Сп. Маргітич І. Єдність віри і народу (Релігійно-національна ситуація на Закарпатті в 1990-91 рр.). Чикаго: КОЗІ, 1991. С.1-3.
56. Відомості Греко-Католицької Церкви на Закарпатті. Київ-Ужгород, 1993. 29 березня. С.1-3; Фенич В. Сучасна мозаїка міжконфесійних відносин на Закарпатті // *Матеріали науково-практичної конференції*

"За міжконфесійну злагоду". Ужгород, 1996. С.19-20.

57. Відомості Греко-Католицької Церкви... С.3-6; Фенич В. Сучасна мозаїка... С.20-21.

58. Магочій П.-Р. Пристосування без асиміляції // *Карпатський край*. Ужгород, 1996. Р.6. № 1-4. С.11-12.